

Про три переклади поезії О. Поупа "Самопізнання"

У статті подається лінгвістичний аналіз відомої поезії "Самопізнання" видатного англійського поета першої половини XVIII століття Олександра Поупа – блискучого стиліста, перед яким схилився сам Дж. Г. Байрон. Ці переклади актуальні, оскільки українською мовою цей вірш ще ніде не друкувався.

Автор аналізує зміст вірша, ступінь і якість відтворення компонентів його зовнішньої і внутрішньої матриці в перекладах і приходить до висновку, що вони здійснені на цілком прийнятному перекладацькому рівні.

Ключові слова: матриця вірша, компоненти зовнішньої матриці, стилістична домінанта, тропи, синекдоха, знижена лексика.

Автор статті поддає критическому аналізу три варіанта переведення стихотворення "Самопознание" видающегося англійського поета первой половини XVIII века (эпоха классицизма) Александра Поупа, в котром он пытається разобраться в сущности человека. Автор приходит к выводу, что несмотря на имеющиеся недостатки в предлагаемых переводах, в целом они выполнены на вполне приемлемом уровне.

Ключевые слова: поэтическая матрица стихотворения, компоненты внешней матрицы, стилистическая доминанта, тропы, сниженная лексика.

The author of the article subjects to a linguistic analysis two translation versions of the poem "Self-Knowledge" by Alexander Pope, an outstanding English poet of the first half of the XVIII century. The poem has been translated twice into Russian (by V. Mikushevich (1958) and M. Zaitsev) but has never been translated into Ukrainian so far. Thus the appearance of its Ukrainian versions seems to be rather timely.

The reviewer analyses the structure of the poem which consists of 30 lines, puts to comparative analysis the two presented Ukrainian translation versions (and occasionally just touches upon the third – the Russian version); points out some flaws in the translations but comes to the conclusion that all of them (especially those by O. Gadzinsky and I. Kharytonov) were performed at a quite satisfactory level.

Key words: poetical matrix, outer matrix constituents, stylistic dominant, tropes, synecdoche.

На жаль, останніми роками майже не потрапляла в поле зору університетського наукового збірника "Література та культура Полісся" така невід'ємна галузь літератури, як художній переклад. А художній переклад на факультеті іноземних мов в Ніжинському університеті існував ще з 1976 року, проте лише порівняно нещодавно він заявив про своє існування у пресі – в університетській багатотиражці "Альма Матер". Ці переклади можуть зацікавити спеціалістів з перекладознавства і просто читачів. Художнє перекладання і зіставне перекладознавство на факультеті проявляє свою активність також у вигляді наших університетських конкурсів, переможною участю у міжуніверситетських студентських конкурсах студентів-перекладачів; у вигляді посібників з перекладознавства і стилістики, у вигляді персональних збірок наших ніжинських перекладачів (Микола Фатюк. Переклади та поезії / Микола Фатюк. – Ніжин, 2010. – 176 с.; Іван Харитонов. Переклади поезій / Іван Харитонов. – Ніжин, 2012. – 216 с.); у нещодавно опублікованій збірці студентських перекладів "Перекладацькі передзвони" (Ніжин, листопад 2014 р., 160 с.); у прозових перекладах з німецької доцента НДУ А. В. Роліка (у республіканському журналі "Всесвіт" (грудень 2014)). Досить відомий український перекладач і перекладознавець доцент О. В. Жомнір завершує підготування до друку своєї збірки перекладів з Емілі Дікінсон – знаменитої американської поетеси. Ця збірка нараховує близько 400 віршів поетки і буде найповнішою в усіх слов'яномовних літературах. Її поява буде помітною подією в українській перекладній літературі. Також О. Жомнір уже переклав знаменитий твір Джона Мільтона "Втрачений рай", який до цього часу українською мовою друкувався лише уривками. Тож перекладацька нива в Ніжині хвилюється і дає врожаї, і міжкультурні зв'язки зміцнюються. Також почали з'являтися в Ніжині перші переклади не з іноземної мови на українську, а з української і російської на англійську. Так, в "Альма Матер" (див.: № 4, 2014) уже друкувались декілька варіантів перекладу відомого вірша Т. Шевченка "Тече вода з-під явора..." англійською мовою у порівнянні з перекладом носія англійської мови В. Федінського з української діаспори в США, який переклав у 2012 р. усього "Кобзаря". І, повірте, переклади цього вірша, виконані ніжинськими студентами, перевершують його безримні переклади, які вражають читача своєю неохайністю. А доценти Ніжинського університету А. Ролік та О. Палій переклали (і цілком пристойно!) цей же вірш Т. Шевченка німецькою мовою. Усі ці переклади були зроблені на честь 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Ніжинські перекладачі також перекладають поезії російських, польських, болгарських, білоруських класиків (Пушкіна, Лермонтова, Янка Купали,

Адама Міцкевича, Андрія Германова та ін. українською мовою, а І. Харитонов також переклав з десятка віршів з української і російської мов на англійську і один – з французької на англійську (це вірш Поля Верлена "Chanson d'automne").

Ми пропонуємо читачам деякі з ніжинських перекладів з англійської на українську і російську мову. Це переклади Олександра Гадзінського, Володимира Гільчука та Івана Харитонова вірша "Самопізнання" видатного англійського поета-класика і перекладача Олександра Поупа (Alexander Pope, 1688–1744), перед яким схиляв голову навіть великий Дж. Г. Байрон. О. Поуп був найвитонченішим англійським стилістом епохи класицизму. Він блискуче переклав англійською мовою "Іліаду" та "Одісею" Гомера.

У своїй філософсько-дидактичній поемі "Есе про Людину" (1732–1734) Поуп розвиває думку про гармонійність, розумність і справедливість усього існуючого. Завдання мистецтва він бачить у підкоренні стихії природи законам розуму (Анікіна, Михальська, с. 105).

Ми друкуюємо його вірш з "Есе про Людину", у якому елегантна, витончена іронія переходить на сатиру. Це – зразок, так би мовити, жанру філософської лірики з сатиричним присмаком.

Скориставшись методикою повільного читання [5] і простеживши за втіленням образної думки, спробуємо інтерпретувати його будову і глибинний зміст.

У зв'язку з будовою тексту не можна обійти увагою заголовок, що має форму називного іменникового речення. Подальше читання тексту однозначного не інтерпретує зміст заголовку: що він фактично означає – важливість (значущість) пізнання самого себе? Необхідність? Марність такого пізнання? Заклик до дії? Формальні дані у другій частині вірша (чотири рази першим словом нового рядка виступає дієслово у наказовому способі) дають підстави інтерпретувати це як заклик до дії (Вперед! Go!), як віру в Людину та її безмежні потенціальні можливості, але підтекст підказує, що автор скептично і навіть глумливо ставиться до цих зусиль Людини, адже вона завжди приречена на поразку, тому що створена бути клубком протиріч, які і є причиною поразок.

Текст являє собою риторичне звернення до колективного адресата – Людини взагалі (Поуп вживає це слово з великої літери). У ньому чітко виокремлюються два сегменти, які контрастують між собою, взаємовідштовхуються і, нарешті, синтезуються в одному різкому останньому слові "дурень" (a fool) у розумінні: "Що б ти не робив, усе буде марно, все одно ти пошиєшся в дурні".

Вірш розпочинається коротким авторським веденням у ситуацію асоціативного потоку [4, с. 164] (перші два рядки). Потім філософські спостереження суперечливої натури Людини в першій частині змінюються в другій на сповнені пафосу заклики до великих діянь, на висловлювання оптимістичної віри в безмежні можливості Людини. Схоже, що це початок гімну могутності людського розуму. Урочисто-піднесений пафос другої частини доходить до екстазу, коли автор закликає прагнути добра і усього найкращого, але все це несподівано завершується безвихідним, іронічним і навіть сатирично-зловтішним словом "дурень". Пафос цілковито нейтралізується протилежною альтернативою – "або, забувши розум, упади в віру", а наприкінці – приголомшливий, несподіваний вердикт: по суті справи ти приречений бути дурнем, незважаючи на свій розум і високі прагнення. Своє особисте ставлення до цих двох альтернатив автор явно не виказує, він лише надає читачу можливість вибору.

Переплетіння контрастуючих значень – стильова домінанта – наскрізно пронизує цей вірш і є його лейтмотивом (особливо в першій частині). Це – основний прийом створення експресивності цього поетичного твору [6, с. 167]. Текст повністю має монологічний характер.

Друга частина майже не співвіднесена своєю фактурою з першою і не спрямована на неї (крім останніх двох рядків).

Останні слова звучать як мораль до байки Крилова "Музиканти".

Стилістичних фігур у вірші небагато.

Синтаксис – переважно лаконічні, навіть відривчасті речення, що додає їм ще більшої переконливості.

В останньому реченні дуже добре спрацьовує ефект одурених сподівань: в ньому останнє, ключове, рубляче-коротке односкладове непоширене дієслівне речення (... and be a fool! – ... і будь дурнем!), підсилене знаком оклику, який тут набуває надзвичайної експресивної сили. Воно з'являється цілком несподівано для читача і звучить як неблаганний вирок, слугує сигналом цілковитої зневіри в можливості людського розуму, і ця зневіра породжується суперечливою сутністю людини.

Що стосується особливостей форми вірша, яка складає його зовнішню матрицю (термін І. Корунця [3]), то це риторичне звернення, написане п'ятистопним ямбом; рими всюди чоловічі, що і зрозуміло; римування – парне. Текст чітко поділяється О. Поупом на дві частини.

Уважне ознайомлення з трьома наданими варіантами перекладу цього знаменитого вірша (який, на жаль, до цієї пори ще ніде не публікувався українською мовою) дає підстави для висновку, що автори перекладів у цілому упорались зі своїм дійсно важким завданням (важ-

ким ще й з огляду на те, що англійські слова, за підрахунками Корнія Чуковського, у середньому удвічі коротші від російських (тобто і українських) слів). Це означає, що при перекладі з англійської на українську неминучі додаткові, окрім звичайних, втрати інформації або ж перекладач буде змушений вдаватися до ампліфікації рядків, що, в свою чергу, вплине на ритм, стиль та ін. (ланцюжкова реакція). Проте усім перекладачам пощастило майже уникнути ампліфікації рядків, пощастило їм і в збереженні типу римування, виду рим та ін. А головне – їм пощастило відтворити сам дух, настрої вірша, а, за словами М. Гумілева, правильно відворений дух компенсує всі інші недоліки віршованого перекладу.

Інформацію першого роду – предметно-логічну, тобто думки автора про навколишній світ – також передано достатньо достовірно [5].

Але піднесеність стилю Поупа не завжди зберігається у перекладах: у деяких місцях спостерігається дещо знижене стильове забарвлення: "Твій розум часто – вигадки дурні" – О. Гадзінський; "Веде наш мозок тільки глупству лік" – В. Гільчук. (До речі, у В. Гільчука тут спостерігається і досить грубе перекручення змісту.) Здається, І. Харитонову тут більше пощастило.

Еквіритмічність, еквілінеарність і більшість образів і порівнянь збережені, проте трапляються неясні місця. Наприклад, викликає сумнів варіант перекладу В. Гільчука: "В собі Людину спершу віднайди". Поуп закликає усвідомити суть людини і її життя, а не шукати людину, як Діоген; ознаки, які відрізняють її від тварини.

Про "невтішну мудрість й велич" О. Поуп прямо не казав, це тільки впливає з об'єктивної суті мудрості ("Во многой мудрости много печали"). Приглушена головна ідея вірша: Людина – це переплетіння протиріч і загадка, а не "слава і жарт" (у перекладі О. Гадзінського). (Очевидно, тут поет-перекладач зробив спробу сконденсувати зміст.) Також не зовсім зрозуміла думка: "...бо ніби сонце нас кружляти вчить" (В. Гільчук). Це – навряд чи виправдане прирощення змісту.

У О. Гадзінського також спостерігається не виправдане прирощення змісту ("радість і печаль"), проте дуже вдало він виразив основну думку: "Людей збагнути", тобто збагнути сутність людини, свою власну сутність, розібратись у собі самому. У нього – ближче до оригіналу за змістом, чітко витримана кількість складів у рядку (по 10), характер рим (чоловічі) і характер римування (парне).

Досить переконливе закінчення перекладу Гадзінського:

"Учи усіх будь мудрості зразком,
І врешті стань собою – глупаком!"

Хоча все-таки здається більш прийнятним варіантом було б: "Усіх навчай... – повчай..." Проте така інтерпретація теж може викликати сумніви: бо твоя дійсна доля – зоставатись дурнем... Треба також зазначити, що тропи були відтворені усіма перекладачами в достатній кількості і якості, усі головні складові зовнішньої і внутрішньої поетичної матриці витримані, спостерігаються достатня точність, еквівалентність і адекватність перекладу.

Щодо тропів, то можна сказати, що у цьому вірші їх міститься не так уже й багато: усього 10 дієслівних метафор (*Drop, quit, tread, soar, guide, hurl, rise, fall, hang, scan*) і два іменникові тропи (*isthmus, prey*). Значення слова *isthmus* (геогр.: перешийок) усі перекладачі передали описовим шляхом: "У них (людей) завжди не визначена суть" (О. Гадзінський); "Заплутаний тенетами доріг" (В. Гільчук); "Неясен статус твой" (І. Харитонов).

О. О. Тараненко вважає, що за допомогою синекдохи далеко може виступати як знак ближчого. Саме така синекдоха зустрілась у вірші О. Поупа: "A God, or beast". О. Гадзінський та І. Харитонов так і переклали: "Божа твар" ("божья тварь"), проте В. Гільчук вирішив перекласти просто "бестія" ("Ти бестія чи Бог?"), що без слова "божа" викликає заперечення, тому що викликає небажані асоціації з грубо-розмовною лайкою: "твар" (тварюка).

Слід відзначити, що Є. Гадзінський має тенденцію до вживання порівняно маловідомих, застарілих українських слів; як колись і М. Лукаш, він намагається оживити, активізувати їх (хосен, кпин, наречі, глупак, сплет), проте, як здається, це не додає піднесеності стилю, тому що Поуп майже не використовує архаїзмів англійської мови для створення ефекту більшої піднесеності. Складається враження, що архаїзація утворюється не вживанням архаїчних іменників, а головним чином, вживанням архаїчних дієслів. У цьому плані виграють варіанти В. Гільчука і І. Харитонова (див. "Додаток").

У результаті аналізу перекладів О. Гадзінського, В. Гільчука і І. Харитонова доходимо до висновку, що в цілому вони написані на цілком прийнятному рівні, є конкурентоздатними і нададуть українському читачу певне уявлення про творчість Олександра Поупа.

Тож чекаємо на ваші критичні зауваження щодо рівня запропонованих перекладів; спробуйте і самі перекласти ці поезії, які потім можуть бути опубліковані в одному з наступних випусків нашого польського наукового збірника.

Література

1. Аникин Г. Р. История английской литературы / Г. Р. Аникин, Н. П. Михальская. – М. : Просвещение, 1985. – 435 с.

2. История английской литературы под ред. И. И. Анисимова, А. А. Елистратовой и др. – М., 1955.
3. Корунец І. В. Вступ до перекладознавства / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
5. Некряч Т. Є. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів / Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 200 с.
6. Пасік Н. М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Н. М. Пасік. – Ніжин, 2007. – 320 с.

ДОДАТОК

Alexander POPE

(1688–1744)

SELF – KNOWLEDGE

(from "Essay on Man")

*Know thou thyself, presume not God to scan
The proper study of mankind is Man.
Placed on this isthmus of a middle state,
A being darkly wise, and rudely great;
With too much knowledge for the Sceptic side,
With too much weakness for the Stoic pride,
He hangs between; in doubt to act, or rest,
In doubt to deem himself a God, or beast;
In doubt his mind or body to prefer;
Born but to die, and reasoning but to err;
Alike in ignorance, his reason such,
Whether he thinks too little, or too much;
Chaos of thought and passion, all confused;
Still by himself abused or disabused;
Created half to rise, and half to fall;
Great lord of all things, yet a prey to all
Sole judge of truth, in endless error hurled;
The glory, jest, and riddle of the world!*

*Go, wondrous creature! mount where Science guides;
Go, measure earth, weigh air, and state the tides;
Instruct the planets in what orbs to run,
Correct old Time, and regulate the Sun;
Go, soar with Plato to the empyreal sphere,
To the first good, first perfect, and first fair;
Or tread the mazy round his followers trod,
And, quitting sense, call imitating God;*

*As eastern priests in giddy circles run,
And turn their heads to imitate the Sun.
Go, teach Eternal Wisdom how to rule –
Then drop into thyself, and be a fool!*

ПЕРЕКЛАДИ

Олександр Поуп
Есеї "Пізнання людини". (Еклога II)

Пізнай себе, а Бога не вивчай.
Людей збагнути – радість і печаль.
У них завжди невизначена суть:
Вони – то смолоскип, то каламуть.
Він скептик? Ні, – надмірно має знань.
Він стоїк? Ні, – нема переконань.
Метається між творчих і нездар
У сумнівах: ти Бог чи божа твар?
Ти плоть чи дух? Помилка чи хосен?
Народжений померти – от і все?
Твій розум часто – вигадки дурні,
Хоч думаєш багато, хоч і ні.
Ти – хаотичний сплет жаги і дум,
Гарячий кпин у відповідь на глум.
Напівупавши, ти напіввстаєш,
Всього властитель ти, і жертва – теж!
Ти правди суд, блукаючий в імлі,
Ти – слава, жарт і загадка Землі!

Гряди, створіння дивне! Піднімись
В науки царство. Зміряй горню вись.
Повітря зваж, спини морський приплив,
Планет орбіти звір і хід хвилин,
З Платоном в емпіреях політай
До найдовершеніших див, до най...
Або ж, за його учнями йдучи,
Наслідування Богом наречи.
Так східний жрець нагадує гвинта
І голову за сонцем поверта.
Учи усіх, будь Мудрості зразком,
І врешті стань собою – глупаком!

Переклав Олександр Гадзінський, січень 2015.

Олександр Поуп
САМОПІЗНАННЯ
(За Олександром Поупом)

Пізнай себе, ти Бога не суди.
В собі Людину спершу віднайди.
Заплутаний тенетами доріг,
Невтішну мудрість й велич ти зберіг.
Для Скептика – вже забагато знань,
Для Стоїка – важкий тягар бажань.
Творити – чи позбавитись тривоги?
Бо сумнів є: ти бестія чи Бог?
І сумнів: дух чи тіла плин-вода?
Родився – вмер, від розуму – біда.
Веде наш мозок тільки глупству лік,
Чи думай мить, чи мисли цілий вік.
Хаос думок, сплелися почуття;
Зневажив все – ображене буття;
Напівпадіння, – знову напівзлет;
Всесвітня жертва і владар планет;
Суддя, якому вірити не варт;
Ти – слава світу й незбагнений жарт!

Іди, дивак, царюй серед наук;
Зваж світ, ефір, візьми приплив до рук;
Планет орбіти скоригуй для нас,
Дай Сонцю лад, підкорюй вічний Час;
З Платоном в емпіреї увійди,
Найкраще, досконале потверди;
Або наслідуй тих, хто стадом йдуть,
Безтямно копіюють Божу суть,
Як рій жерців, який по колу мчить,
Бо ніби Сонце нас кружляти вчить.
Неси Правічну Мудрість всім вождям...
Отямся й залишишся дурнем сам!
Переклав Володимир Гільчук, січень 2015.

Александр ПОУП
САМОПОЗНАНИЕ

Познай себя! О Боге – не суди! –
О Человеке истину найди!..
Твой путь тернист, неясен статус твой:
Полумудрец ты иль полублагодой?
Умен достаточно, чтоб Скептиком не быть,
Но духом слаб, чтоб Стоиком прожить:

Сомненнья вечно мучают его:
Он – божья тварь иль сам он – Божество?
Хоть телом слаб, ума он не лишен, –
Но Разум ошибаться обречен;
Сродни незнанию познания его, –
Хоть мыслит много он, хоть ничего.
В борьбу страстей и мыслей погружен,
Всё проклиная и всем проклят он;
Объемля прах, он рвется к небесам,
Царит над всем, хотя лишь жертва сам.
Загадкой, шуткой быть тебе вовек,
Клубок противоречий, – Человек!

О, диво Космоса, – измерь безбрежный мир!
Вспять Время поверни и взвесь эфир,
Останови течение быстрых рек,
Исправь планет орбиты, Человек!
И к совершенству и добру стремись,
С Платоном в эмпирии вознесись, –
Иль путь его потомков повторяй:
Оставив разум, Солнцу подражай, –
Как те жрецы: ему уподобляясь,
Кругами шествуют, главой вращая...
Наставник Мудрости! Знать, твой удел таков:
Ты век пребудешь умным дураком!

Перевел Иван Харитонов, январь 2015 г.

(Для порівняння також надаємо канонічний переклад цього вірша, виконаний Володимиром Микушевичем у 1988 році).

Александр Поуп

ЭПИСТОЛ II (= САМОПОЗНАНИЕ)

Вотще за Богом смертные следят.
На самого себя направь ты взгляд;
Ты посредине, такова судьба;
Твой разум темен, мощь твоя груба.
Для скептицизма слишком умудрен,
Для стоицизма ты не одарен;
Ты между крайностей, вот в чем подвох;
И ты, быть может, зверь, быть может, Бог;
Быть может, предпочтешь ты телу дух,
Но смертен ты, а значит, слеп и глух,
Коснеть в невежестве тебе дано,
Хоть думай, хоть не думай – все равно;

Ты смертный хаос мыслей и страстей,
Слепая жертва собственных затей,
В паденье предвкушаешь торжество,
Ты властелин всего и раб всего.
О правде судишь ты, хоть сам не прав,
Всемирною загадкою представ.

Взвесь воздух, в гордых замыслах паря,
Измерив землю, измеряй моря,
Установи орбиты для планет,
Исправь ты время и небесный свет;
С Платоном вознесись ты в Эмпирей,
В первичное сияние идей;
И, в лабиринте грез теряя нить,
Себя ты можешь Богом возомнить;
Так, видя в солнце мнимый образец,
До головокруженья пляшет жрец.
Дай Разуму всемирному урок
И убедись, что ты умом убог.

Перевел Владимир Микушевич, 1988 г.